

ÉLETRAJZ CÍMSZAVAKBAN ÉS ÁLLATOKBAN

Gáli József: *Szűnyogok és nemeskócsagok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Mire elhunyt első novelláskötete is megjelent az 1930-ban született Gáli Józsefnek.

Mégsem pusztán ez a körülmény indokolja, hogy írásaiban rendre a halálra való készülődés jegyeit ismerhetjük fel. Nem számadások ezek az írások egy élet tapasztalat- és élményvilágából, nem is kísérlet az emlékek megértésére a halállal való szembenézés óráiban. Akkor elsősorban emlékiratnak tekinthetnénk, vagy vitairatnak a múlt (a történelem?) életet és személyiséget megviselő önkénye ellen. Így sem volna kevés, persze.

Gáli József kötete ettől azonban jóval több. Egy sajátos „jelenség” következtében. Nagyon is fogva tartotta őt a „megviselt élet”, hogysem „igazi” irodalmat művelhetett volna. S ez az írói „tartózkodás” — mondjam szemérmességnek? — nem hozhatott sem hagyományos értelemben vett novellát, sem az újítás szándékával készült irodalmi formát.

Érdemes megfigyelni ezt a jelenséget közelebről is.

A *Szűnyogok és nemeskócsagok* minden írása és talán minden mondata is életrajzi fogantatású. Ha semmit sem tudnánk Gáli József életéről, akkor is könnyű volna ezt megállapítani. Egyszerűen a novellák helyszíneiből, abból a „nyelvből”, amelyen novelláinak hősei — rendszerint „mesélő hősök” — beszélnek. S abból, ami ehhez a beszédhez történelmi ismeretekből, kulturális és közvetlen élményekből jelentésként hozzárendelhető. Ezeknek a hozzárendelt jelentéseknek a közismertől, a hivatalosan érvényesítettől vagy éppen a tények által bizonyítottól való eltérése az, ami személyessé teszi, s ezáltal intenzívvé is — ha úgy tetszik „életrajzivá” — Gáli József novelláinak világát. Mert például állatokban mondja el az életét Gáli József (Elmondom az életedet állatokban) vagy (ál)lexikonból vett címszavakkal (Címszavak egy önéletrajzi lexikonból) és ilyenkor kutyák, kakas, tigris és elefánt, csoportállatok, foka, macskák, farkaskutyák, verebek, szűnyogok és nemeskócsagok közvetítik, egyáltalán nem szimbolikusan, hanem egészen közvetlenül a történelmi tapasztalatokat és rendelik ehhez hozzá (az állatsors képében) az önéletrajz eseménysorait, adatait és tényeit a származás terheitől kezdődően, a gyerekkori nagy élményeken át, a „szemtől szemben a halállal” élethelyzet kitapasztalásáig a háborúban és a gyűjtőtáborban, meg a „béke” éveiben, minthogy Gáli Józsefnek volt egy halálos ítélete is az (ezúttal) velejáró felmentéssel együtt. Közben itt van még a neveltetés és iskoláztatás ideje, majd az az egérútnyi néhány év, a nagy fordítások és néhány novella megírásának ideje a halálig, amit már nem a történelem, nem a bírósági ítélet hoz meg, hanem a betegség...

Ha valakinek kedve volna hozzá mindezek alapján szépen rekonstruálhatná azt az ötven évet, amennyit élt az író. De mit érne el vele? Megállapíthatná, hogy nem volt éppen nyugalmas élete a szerzőnek, hogy sohasem tudott beilleszkedni, sem „együtt gondolni”, hogy körülötte sorra robbantak (és valóban fel is robbantak) a történelem ilyen vagy olyan rejtett aknáí és hogy ezt az (ilyen) élet úszhauta meg sebesülések és sérülések nélkül. Megállapíthatná azt is, hogy a repeszek okozta testi/lelki fájdalokra az író nem gyűlölettel válaszolt, inkább „bölcös” iróniával, ami nem jelenti azt, hogy válaszai kíméletesek lennének, mert nyoma sincs bennük a beletörődő megbocsátásnak.

Gáli József nem szidja a személyiséget és az életet sebző történelmet, arra sem mutat példát, hogy miként lehet felismerni a repeszek járását, legkevésbé arra, hogy hol kell keresni a kiutat. Mert nincs ebből kiút, legfeljebb a lexikonszerű címszavakba való behelyettesítés (általánosítás?) esélye marad meg. Annál is inkább, mert Gáli József nem csinál „irodalmat” az életrajzból, az önéletrajz *ilyen* eseménysorából. Nyilván, hiszen *ennek* az életrajznak (önéletrajznak) a történései és szakaszai, megélt és megszenvedett élményei nem is állhatnak össze „tisztá” irodalmi formákká, szabályos struktúrákká (ha vannak ilyenek). Olyan megtörténésekről van itt szó, amelyeknek közlése, ha elkerülte a puszta dokumentaritás és az igazságot osztogató publicisztika buktatóit (és elkerülte az *állexikon* címszavaival, az állatokban elmondott életrajzzal, a leltározással írás helyett, a hősök beszéltetésével leírásuk helyett...), akkor el kellett kerülnie az irodalmi formák — leginkább persze a hagyományosak — változatait is. Azt jelenti ez, hogy Gáli József semmiképpen sem igyekezett „megújítania” a novellaformát. Az ő életanyaga, az ő önéletrajzi tapasztalatvilága nem férhet bele akár a hagyományos, akár a megújított novellába. Elbeszélői eljárásával Adornót igazolta, aki szerint Auschwitz után nem lehet verset írni. Gáli József „kori” és „kései” gyűjtőtábor-élményei — egész „címszavakban” foglalható önéletrajza — felháborodás a stabil irodalmi formák ellen, de az újítások és az *ál*-dokumentaritás ellen is.

E képtelenség és felháborodás ellenére Gáli József mégis *novellát* írt. De milyen novellát? Erre a kérdésre kellene választ találni.

Az egyetlen, hagyományosan is novellának mondható írás a kötetben a Leltárhiány. Ebből olvasható ki a legtöbb „valóság-hűség” is. Diagnóziszerűen pontos képe ez az enyhén szólva személyi kultusznak mondott időszak embert és egyéniséget züllesztő pedagógiai elveinek. És furcsamód éppen ebben az írásban a legtöbb a megértés is. Nem a fokozatosan elzüllő és egyre inkább lelepleződő „munkáskáder” iránt, akiből — már első elhangzott szava után világos — sohasem lesz drámaíró, sohasem írhatja meg hőssé feldíszített bátyja halálának drámáját, hiszen minden csak hazugság körülötte, inkább azok iránt, akik ezt az eleve zsákutcába tartó életet — neveléssel? — irányították. Csakhogy

ennek a megértésnek is gyilkos fullánkja van (iróniája?), ami nem az *azóta* lecsúszott nevelőket veszi célba és találja el, hanem a vakहितet követelő, legendát és szólamokat gyártó, gondolatot és érzést nyomorító hazugságot: a „mellébeszélés” korszakát.

S nem ez az írás a legjobb darabja a kötetnek. Van motívumokkal felékesített története, kiváló arcképek sorát rajzolja meg, ügyesen lépi át az időhatárokat: minden megvan benne tehát, ami *nélkül* a szöveg nem „léphetne be” a novellába, nem lehetne novellaként definiálni. Mégis... Nehéz ezt kimondani. Mintha unalmas volna. Egysíkú. A sok pontosan kimutatható „irodalmi jegy” ellenére sem igazán *irodalom*.

Hiányzik belőle, ami a többi írásban megvan; az írói eljárásnak egy bátor *fordulata* a fikatív felé a „valóságaltól” való elszakadás minden veszélye nélkül. Ahogyan ez a fordulat ott működik a *Kinn a bárány, benn a farkas* című börtöntörténetben. Az önéletrajzi címszavakban, az állatokban elmondott életrajzban... Milyen fordulatról van szó és mi eredményezi?

Leginkább Jorge Luis Borges módszerével magyarázható. Az argentin író fikatív enciklopédiáiból, a *Fantasztikus zoológia kézikönyve* című munkájából. A fikatív enciklopédiák felé az önéletrajzi (ál)lexikonból idézett címszavak mutatnak, a kézikönyv felé az állatokban elmondott életrajz. Azzal a különbséggel, hogy míg Borges írásaiban valóban a *fantasztikum* az elsődleges, míg az ő zoológiája lényegében az „irodalmi szörnyek” gyűjteménye, Gáli József önéletrajzi tényeket emel be a fantasztikum világába, mégpedig nem is mindig a fikatív kapcsolatokra támaszkodva, hanem az intellektus útmutatását követve, az értelemszerű és nem „életfűző” motívumokat. Borges ezért nem ismeri az iróniát, míg Gáli József írásaiban éppen az irónia lesz hangsúlyos, az irónia, amely nem is annyira a tények és adatok produktuma, inkább a gondolkodásé, az intellektuális kombinációé.

Ennek a kombináló írói eljárásnak nyilván az említett börtöntörténet a legmeggyőzőbb eredménye. A közismert, kultikus eredetűnek mondott játék szabályait alkalmazva gondolja végig Gáli József és írja a bárány meg a farkas (a farkasok) harcát, amelynek csak a bárány lehet a vesztese, megszegyenítetten, megalázottan. A játék képlete egy élethelyzetre, egy véresen komoly élethelyzetre alkalmazva — ezt az „ötletet” hozza az intellektus, ebben a keretben végzi kombinatorikus mutatványát, kivételes logikával, pontosan célozva... A hősök közül csak a báránynak vannak egyéni vonásai, persze egyáltalán nem előnyös vonások: nehogy valaki is tévedésbe essen, a bárány nem ártatlan, a bárány hazudós és illúziókat kerget. A farkasoknak még ennyi figyelmet sem szentel Gáli. Nem egyénti őket, hiszen szerepük nem az egyéniségükből következik, hanem az intellektus felállította képletből; feladatuk, hogy farkasként büntessenek, s ezt személytelenül, a tiszta ész logikájával teszi. A büntetés ezért zúzhatja valóban porrá a bárányt.

És éppen ezzel „ugrik ki” az írás önnön — mondjuk önéletrajzi adatokkal hitelesíthető, de nem magyarázható — kereteiből és lép be az *intellektuális fantasztikum* világába, teszi az értelmi konstrukciót „irodalmivá”, ami itt nem a szöveg hovatartozására utal, inkább a szöveg minősítése.

Ettől egyszerűbb a címszavakkal megírt önéletrajz elbeszélői eljárása, de nem kevésbé hatásos. Ott a lexikonszerű mondatformálás és beszédmód hozza meg a fordulatot és emeli át a tényeket a fantasztikum világába. Hasonlóan az állatokkal elmondott életrajz esetében is, ahol az állatok elsődlegessége mindig látszattá válik, hogy helyére az első pillanatban másodlagosnak tűnő „életanyag” ugorjon be, de semmiképpen sem a történelem illusztrálásának céljából, vagy a dokumentálás feladatával, hanem ismét az intellektuális (filozófiai?) fantasztikum világképének meghatározó eleméül.

Ezáltal nemhogy élüket vesztenék Gáli József írásai, még metszőbbekké válnak, még pontosabban találnak célba.

Miért mondtuk mégis novellának Gáli József írásait? Csak a műfaji meghatározás nehézségeinek elkerülését előlegezve? Nem, mert éppen a „novellisztikusabb”, de értéktelenebb Leltárhány ellenében ezek az írások valószínűleg meg az „irodalmiságot”, ezen belül pedig azt a nehezen megközelíthető és mégis evidens novellaformát, amely nem Borgesre támaszkodva, csak rá emlékeztetve állt össze stabil alakzattá.

BÁNYAI János

MONOGRÁFIA A NAGYCSALÁDSZERVEZETRŐL

Penavin Olga: *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.

Penavin Olga könyvében Szlavónia négy szigetmagyar falvában, Szentlászlón (Laslovo), Kórógyon (Korog), Harasztiban (Hrastin) és Rétfalun (Retfala) vizsgálja a családi szövetkezet — kučna zadruha — kialakulását, életét és felbomlását. A nyelvjáráskutatás és néprajzgyűjtés alkalmával figyelt fel a szerző a szlavóniai nagycsaládok rendszerére, melyeknek több modellje élt évszázadokon keresztül. Emléktöredékekből, presbiteri jegyzőkönyvek feljegyzéseiből, melyek a XIX. század 20-as éveivel kezdődnek, és gazdag szakirodalom segítségével rekonstruálja a nagycsaládszervezet struktúráját, a tagok közötti családjogi szokásokat, a gazdasági életet, a hétköznapiakat, az élet fordulóihoz fűződő szokásokat, az egyházi és a világi közigazgatás szerepét.

A monográfia négy nagyobb egységből áll. Az első részben általában